

Ali el-Kârî'nin Rafizî Safavîlere İlişkin Osmanlı Merkez Ulemasına Reddiyesi

Hasan Hüseyin Güneş*

Öz

XVI. yüzyılın önemli düşünürlerinden Ebü'l-Hasen Nûruddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), Osmanlı ve Safavî devletlerinin mücadelelerinin yoğun olduğu bir dönemde yaşamış bir düşünürdür. Safavî siyasetinin neticesinde Osmanlı topraklarına iltica etmiş Hanefî ulemadan olmakla birlikte, Osmanlı merkez ulemasının çizmiş olduğu siyasal mezhep düsturlarının dışına çıkmıştı. Şiiilerin tekfir edilmesi, öldürülmesi gibi fetvaları incelemiş ve fetvalardaki gerekçelerin İslam ahkâmı ile bağdaşmadığını, fetvaların İslam hukukuna uygun olmadığını belirtmiştir. O, söz konusu görüşlerini hem tertip ettiği ilim meclislerinde hem de eserlerinde ele almıştır. Bu çalışmanın amacı, Ali el-Kârî'nin zikredilen görüşlerini açıkladığı iki eserini incelemektir. Bunların ilki *Şemmu'l-Avârız fî Zemmi'r-Revâfız* adlı eseridir. Diğerisi ise bu eserin özeti mahiyetindeki *Sülâletü'r-Risâle* adlı yazma eserdir. Bu çalışmada Ali el-Kârî'nin bu eseri yazma sebebi ve bu iki eserin benzer ve farklı yönleri üzerinde durulacak ve içerik analizi yapılacaktır. Çalışmanın bir diğer amacı, Osmanlı ulemasının Şîi Safavî devleti ile mücadele için öne sürdüğü gerekçelerin yaygın olmasına rağmen tüm Sünni Hanefi ulema tarafından kabul edilmediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali el-Kârî, Osmanlı Uleması, Safavî, Rafizî, Yazma Eser

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Tarih bölümü, hasan.h.gunes@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1797-3605.

Ali al-Qari's Objections to The Ottoman Central Scholars About Heretics Safavids

Hasan Hüseyin Güneş*

Abstract

XVI. Ebu'l-Hasen Nuruddin Ali b. Sultan Muhammad al-Qari al-Herawi (d. 1014/1605) was a thinker who lived in a period when the struggles of the Ottoman and Safavid states were intense. As a result of Safavid politics, he was a Hanafi scholar who defected to Ottoman lands. However, he had gone beyond the political sectarian principles of the Ottoman central ulama. He examined the fatwas such as the repudiation and killing of the Shiites and stated that the reasons in the fatwas were incompatible with the Islamic court and that the fatwas were not in accordance with Islamic law. He discussed these views both in his scientific assemblies and in his works. The aim of this study is to examine two of Ali al-Qari's books in which he explained his views. The first of these is Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz and the other is Salâletü'r-Risâle, the summary of this book. In this study, we will focus on the reason of Ali al-Qari's writing of this book and examine on the similar and different aspects of these two books and we will make a content analysis. Another aim of this study is to express that although the reasons that the Ottoman ulama give for the struggle against the Shiite Safavid state are fairly common, they are not accepted by all Sunni Hanafi scholars.

Keywords: Ali al-Qari, Ottoman Ulema, Safavids, Rafidi, Manuscript

* Assoc. Prof. Dr., Bartın University, Department of History, hasan.h.gunes@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1797-3605.

1. Giriş

Retoriğin, başkalarının söz ve düşüncelerini eleştirmeyi ve reddetmeyi amaçladığı söylenir. İslam tarihi, dinlerin ve mezheplerin çeşitliliği nedeniyle söz konusu retoriği içeren eserlerle doludur. Bunların birçoğu sadece belirli bir dinin veya mezhebin meşruiyetini temsil etme, muhaliflerine ve mensuplarına söz konusu meşruiyeti kanıtlamaya çalışmaktadır. İslam tarihi boyunca bu zeminde öne sürülen karşılıklı argümanlar, özellikle Şiiler ve Sünniler arasında geniş bir literatür oluşturmuştur.

Meselenin ilgi çekici bir diğer yanı, Şiilerin kısa Büveyhî egemenliği yanı sıra Safavîler'e dek siyasal/politik iktidardan ve onun güç ve araçlarından uzak olmalarına rağmen, entelektüel ve ideolojik çekişme sahnesinden ayrılmamış olmalarıdır. Bunu kimi zaman meşru kabul etmedikleri iktidara ayaklanmak suretiyle gerçekleştirirken, çoğu zaman fikri cereyanlar içerisinde düşünsel temellerini güçlendirerek yapmışlardır. Bu minvalde teolojik konulardaki Şii literatür, rakipleriyle boy ölçüşecek düzeye gelmiştir. Ancak iktidar alanından uzak olmaları dolayısıyla bu yazında, kendilerine mukabil üretilen retoriğe karşı bir söylem oluşturmuş; üstelik bu savunu söylemi Şii literatürünün yaygınlaşıp rakiplerine göre zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Zira Sünniler iktidar haklarından kaynaklanan güçlerini daha çok tabiri yerindeyse “saldırı” amaçlı kullanmışlardır. Dolayısıyla savunmaya çok az ihtiyaç duydular ve Şiiliğe ve ontolojisine daha şüpheli yaklaştılar.

Ancak meşruiyetlerini koruma adına Şiilerin, iktidarın üretmek istediği söyleme cevap vermek ve fikri argümanlarını savunmaktan başka seçenekleri bulunmamaktaydı. Zira siyasalarının temellendiği teolojik statülerini korumak ancak bu şekilde mümkün olabilmiştir. Bu nedenle, kendilerine ilişkin üretilen ve söyleme sokulan sorunsallara veya suçlamalara reddiyeler diyebileceğimiz cevap mahiyetinde eserler yazmışlardır.

Şîa mezhebine mensup olmayan birçok âlim, Şii tarihine ve inançlarına karşı kitaplar yazmıştır. Ebû Sehl Bîşr b. Mutemir Hilâî Bağdaî'nin *er-Reddu Ale'r-Râfıza*; Bîşr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Merîsî el-Adevî'nin *er-Reddu ale'l-Îmâme*; Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysan Esamm *er-Reddu Ale'r-Râfıza*; Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî *er-Reddu ale'r-Râfızeti ve'l-Haşeviyye*; Cahız Amr b. Bahr Basrî'nin *el-Îmâmetu alâ Mezhebi's-Şî'a*; İbni Bakıllânî Muhammed b. Tayyib b. Muhammed

Basrî'nin, *er-Reddu ale'r-Râfıza*; Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Abdullah Kaftî'nin *er-Reddu ale'r-Râfıza*; İbni Teymiyye'nin *er-Reddu ale'r-Râfıza ve'l-Mu'tezile ve'l-Havâric ve'l-Cehmiyye*; İbni Akuli Muhammed b. Muhammed b. Abdullah Vasıtî Bağdadî Şafî'nin *er-Reddu ale'r-Râfıza*; Abdullah Tazî Merâkeşî'nin *el-Munâzara ve'l-Mu'âraza fî Reddi'r-Râfıza*; Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Kârî Herevî'nin *Sülâletü'r-Risâle fî Zemmi'r-Revâfız min Ehli'd-Delâle*; Ali b. Ahmed Heytî'nin *es-Seyfu'l-Bâtir li-Rikâbi's-Şî'ati ve'r-Revâfızati'l-Kevâfir* ve; İmam Rabbanî olarak bilinen Amed b. Abdülahad Serhendî Farukî'nin *er-Reddu's-Şî'a* isimli bir eserleri örnek olarak verilebilir. Bu makalenin konusu, yukarıda örnek olarak isimleri zikredilen eserler içerisinde Nureddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî Herevî'nin *Sülâletü'r-Risâle fî Zemmi'r-Revâfız min Ehli'd-Delâle* ve onun mufassalâ addedilebilecek *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfız*¹ adlı eserleridir.

XVI. yüzyılın önemli düşünürlerinden Ebü'l-Hasen Nüreddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), ilk tahsilini doğduğu şehir Herat'ta yaptıktan sonra Mekke'ye gitmiş ve oraya yerleşmiş, bu şehrin muhtelif ulemasından ders almıştır. Fıkıh, hadis, kıraat, tefsir, akaid, kelâm, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat sahalarında, yaşadığı dönemin önde gelen âlimleri arasında görülmüştür. Kıraat ilmine olan vukufundan dolayı el-Kârî veya genel olarak Molla Ali el-Kârî şeklinde adlandırılmıştır.² Ali el-Kârî, Safavî devletinin gerçekleştirdiği siyasetten hiç hoşnut olmamıştır. İçinde bu devlete karşı büyük bir kin beslemiştir. Hiç şüphesiz Tebriz ve Harat'ta Safavî hâkimiyetinin tesis edilmesi bunda büyük önem arz etmiştir. Bölgenin önde gelen Şah İsmail'in Herat'a girişinden sonra, Ehli Sünnet âlimlerinden Herat Câmi-i Kebîr hatibi Şeyh Muinuddin el-Îcî ve Taftazanî'nin torununun öldürülmesini bir eserinde anlatmaktadır.³ Anlaşıldığı kadarıyla Ali el-Kârî'nin Şîî Safavî devletine karşı retorik geliştirmesine neden olacak içtimaî ve psikolojik nedenleri bulunmaktaydı.

Ali el-Kârî kendi döneminde gözlemlendiği hurafelere karşı durup bunları eserlerinde ele almıştır. Bunun yanı sıra Ehl-i Sünnet geleneğinde değer verilen bazı isimleri açıkça tenkit etmesi nedeniyle kimi çevrelerce sevil-

¹ Ali b. Sultan el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfız*, (Kahire: Merkezi Furkan li-Dirasat İslamiyye), 1425/2004.

² Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", (İstanbul: TDVİA, 1989), 2: 403.

³ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfız*.

mediğini söylemek mümkündür. Hanefî mezhebine bağlılığıyla bilinen Ali el-Kârî, tasavvufa ilgi duymuştur. Ancak kelâm ve tasavvuf mevzularında aşırı temayüllere karşı durmuş ve bunları açıkça eleştirmiştir. Bu sebeplerle sevilmediği çevrelerde eserlerinin okunmaması yolunda görüşler bildirilmiştir. Söz konusu engellemeler eserlerinin yayılıp okunmasına engel teşkil etmemiştir. Kimileri onu 1000. yılın başlarındaki mücedditlerden saymış, el-Kârî de “tahdîs-i ni'met” kabilinden kimi zaman bunu dile getirmekten imtina etmemiştir.⁴

İtikat konularında İbn Teymiyye (ö. 622/1225) ve İbn Kayyım'ın (ö. 751/1350) görüşlerini takip etmiş, buna göre vahdet-i vücud düşüncesine karşı çıkmakla kalmamış, bu görüşü nedeniyle İbnü'l-Arabî'yi tekfir ettiği belirtilmiştir. Selefi âlimlerin iddialarını savunması nedeniyle bazı ulema ve mutasavvıfların ona karşı mesafeli durmalarına, eserlerinin okunmaması için fetvâlar vermelerine neden olmuştur.⁵ Bunun yanında el-Kârî'nin İbn Teymiyye'nin kimi görüşlerinin yanlış anlaşıldığının altını çizmiş olması önemlidir.⁶

Ali el-Kârî'nin kelim ve hadis ilimlerinde eserler yazdığını söylemek mümkündür. Tanınmış eserleri arasında *el-Esrâru'l-Merfû'a fî Ahbâri'l-Mevzû'a*, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, *Şerhu'l-Müsnedi'l-İmâm Ebû Hanîfe*, *Şerhu's-Şifâ li Kâdi İyâz*, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*'i bulunmaktadır. Ayrıca fakihliğini ortaya koyduğu *Fethu Bâbi İnâye bi Şerhi'n-Nukâye*'yi unutmamak gerekmektedir. *Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân* adlı eseri ise onun tefsir çalışmasıdır.⁷

2. Ali el-Kârî'nin Meseleye Metodolojik Yaklaşımı

Safavîlerin tarih sahnesine bir Şîv devlet olarak konumlanması, Sünnî ve Şîv ulema arasında Şiilik bağlamında süregelen tartışmaların yeniden gün yü-

⁴ Özel, “Ali el-Kari”, 403.

⁵ Ahmet Karataş, “Aliyyul-Kârinin el-Mulemma' Şerhu'n-Na'ti'l-Murassa' Adlı Arapça Risalesinin Tercüme ve Şerhi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 17, no. 37, (2016): 147.

⁶ Ali b. Sultan el-Kârî, *Hâmişi Nesîmu'r-Riyâz fî Şerhi's-Şifâu'l-Kâdi İyâz ve bi-Hâmişihî Şerhu's-Şifâ*, (Beyrut: Darul Kutubul Arabî), 1327.

⁷ Ali Can, “Aliyyü'l-Kârî'nin *Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân* Adlı Tefsirinde Besmele Yorumu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, no. 2 (2012): 44.

züne çıkmasına ve ateşli tartışmalar etrafında geçen saldırı/müdafaa literatürünün genişlemesine zemin oluşturmuştur.⁸ Bu eserlerden bazıları sadece saldırı veya sadece müdafaa için yazılmışken, bir kısmı her iki hususiyete sahip olabilmekteydi. Bu çerçevede Ali el-Kârî'nin Şia'ya reddiye sergileyen eserlerinden biri *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*'dir. el-Kârî tarafından bu eserinde çözümlenmek istenen ilk mesele Hz. Peygamberin sahabeleriyle ilgilidir. Sahabeye sövmenin mübah olduğunu düşünen kişinin icmâ ile fasık ve bid'at ehli olduğunu belirten el-Kârî, Şia'nın bu kötü eylemi gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Hatta Şia'nın böyle bir amelin sevabına dair görüş bildirdiğini kaydetmiştir. Bunun yanında, sahabelerden birinin veya Ehl-i Sünnet'in küfrüne hükmeden birinin icmâ ile kâfir olduğuna değinerek, açık açık dile getirmemekle birlikte, burada yine Şia'nın bu görüşe sahip olduğuna işaret etmiştir. Sahabeye küfreden kişinin fasık, onlardan birinin küfrüne hükmedenin kâfir olduğu icmâ ile sabit olunca, el-Kârî bunun hukukî müeyyidelerine değinmiştir.⁹

Ali el-Kârî'ye göre, küfrün sübutu tahakkuk ettiğinde müeyyidesinin de tahakkuk etmesi mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda Şia'nın bidat ehli olduğuna hükmetmekle birlikte, dönemin Osmanlı merkez ulemasının yaygın olan görüşüne, başka bir ifadeyle, Şia'nın mürtet kâfirler olduklarına dolayısıyla öldürülmeleri gerektiğine/öldürülebileceklerine dair görüşe katılmamaktadır. Bilakis *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*'ı yazma sebebi sahabeye küfretmenin (*sebb*) küfrü meydana getiren bir mevzu olmadığıdır. Ona göre söz konusu eylem akait bağlamında değil, fıkıh çerçevesinde ele alınması gereken bir konudur. Buradan hareketle el-Kârî, akidevî meselelerin kat'î delillere ihtiyaç duyduğunu ve bunlarla açıklanabileceğini, fer'î sayılan fikhî meselelerin ise zannî delillerle izah edilebileceğine değinmiş, Şiîlerin akidevî gerekçelerle öldürülmelerinin yanlış olduğunu eserin girişinde belirtmiştir. el-Kârî, bu görüşlerini açıkça kendi tertip ettiği ilim meclislerinde dile getirmesinin tepkilere yol açtığını ve bu nedenle ulemeden bazılarının bu meclislerden uzak kalmayı tercih ettiğini açıkça ifade etmiştir.¹⁰ Özetlemek gerekirse, Osmanlı merkez ulemasının yaygın

⁸ Bir örnek için bkz., Adem Arıkan, "Osmanlı Kadısı/Müderriisi Maruf b. Ahmed'in İmâmiye Şiasına Eleştirileri", *Marife* 8, no.3, (Kış 2008): 331-348.

⁹ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 28.

¹⁰ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 21-24.

tabiriyle Rafizîler¹¹ tabirini kullanmaktan imtina etmeyen el-Kârî, onların öldürülme gerekçelerinin iki kategoride değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre mesele akidevî gerekçelere veya hukukî dayanaklara isnat edilerek değerlendirilebilir. Ancak el-Kârî, akidevî gerekçelerin Rafizîlerin öldürülmesi için öne sürülemeyeceğini savunmuştur.

Bu çerçevede el-Kârî, icma görüşünün sahabeye sebbedenin fasık, onlardan birinin kâfir olduğunu savunanların kâfir statüsünde sayılacağını belirtmiştir. el-Kârî, Şia'nın fesat ve yanlış itikatlarından kaynaklanan inatlarının defi için, “ulemâmıza göre siyaset edilip öldürülmeleri gerekmektedir” görüşünü hatırlatmaktadır. Zikredilen görüşü Hz. Peygamberin ashabından Abdullah b. Mesud'dan nakledilen şu hadise dayandırır: “Müslüman birinin kanı şu üç durum haricinde dökülemez: (I) ihtiyar (evli) zinakar, (II) irtidat eden ve (III) cemaatinde ayrılık çıkararak.”¹² el-Kârî, bu hadisin Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin hadis derlemelerinde zikredildiğini hatırlatarak hadisin muteber kabul edilen hadis kaynaklarında yer aldığına değinmiştir. Yukarıdaki görüşleri aktaran el-Kârî, icmanın başka bir yorumuna yer vererek, bir Rafizî tek başına olur, bidatini ve küfrünü aşikâr etmezse, bir başka ifadeyle, dinin değiştirildiği kısımlarını toplum içerisinde dillendirmezse öldürülmesinin yasak olduğunu hatırlatmıştır. Dolayısıyla el-Kârî, Rafizîlerin öldürülmesinin bağı ehli olmaları durumunda mümkün olduğuna hükmetmiştir.¹³

Rafizîlerin doğruyu bulmaları için onlarla sosyal ilişkilere devam edilmesini savunan el-Kârî, icmaa göre Rafizî ve Haricî olan bağı ehliyle savaşımanın gerekliliğini, topluluk halinde hareket etmeyip münferit oldukları müddetçe onları öldürmenin caiz olmadığını belirtmiştir. Bu hüküm Şii'den aleni bir şekilde küfür özellikleri sadır olmadığı müddetçe meridir. “Benzer bir durum namaz kılmayan ve zekât vermeyenler için geçerlidir”, der el-Kârî ve ekler, “biri namaz kılmadığından onunla savaşılmaz ancak

¹¹ Rafizî tabiri sözlüklerde “terk eden, bırakan, ayrılan” anlamına gelmektedir. Çoğulu *revâfiz* olarak kullanılmaktadır. Terim olarak, İlk olarak Zeyd b. Ali'den ayrılan ilk İmâmîler'e, akabinde bütün Şii fırkaları ile Şii unsurları taşıyan bir takım bâtinî gruplarına yakıştırılan isimdir. Ayrıntı için bkz. Mustafa Öz, “Rafiziler”, (İstanbul *TDVİA* 2007), 34: 396-397. Bu terimin bizzat İmamiye Şiası tarafından kullanıldığına dair bkz., Etan Kohlberg, “İmamiyye Şiası Geleneğinde “Râfizî” Terimi”, çev. Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları* 2, no. 2 (2004): 117-124.

¹² Devlete isyan etme bağlamında.

¹³ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 28-29.

bir köy halkı ezan okumaz ve namaz eda etmezse veya bir topluluğun hepsi zekât vermekten imtina ederse onlarla savaşmak ve onları öldürmekte beis yoktur.”¹⁴

3. Sahabeye Sövmenin Küfrü Gerektirdiği Tezi

el-Kârî, sahabelerinin küfürle itham edilmesi meselesi için ayrı bir başlık açmıştır. İlk olarak bu meselenin ele alınmasının nedeni, Rafizîlerin küfürle itham edilmesinde en önemli sebep olarak gösterilmesi, toplum ve siyaset arenasında öne çıkması olmuştur. el-Kârî, umumî olarak sahabenin ve özellikle Şeyhayn diye anılan birinci ve ikinci halifenin ardından sövmenin küfürle itham edilip edilemeyeceğini tartışmaya açmıştır. Usulde şer’î edillenin kitap, sünnet ve ümmetin icmaı olduğunu belirterek konuya giriş yapan el-Kârî, söz konusu tartışmada Kur’ân ve ümmet icmainın çerçevesinin dışında kaldığını belirtmiş, dolayısıyla konuya ancak hadislerle açıklık kazandırılabilceğini savunmuştur. Mevzua ilişkin hadisler incelendiğinde isnat açısından bu hadislerin âhâd hadisler kategorisine girdiğini tespit etmiştir.¹⁵ Tartışmaya konu hadislerin zannî delil teşkil ettiğini hatırlatan el-Kârî, fakihlerin eserlerinde sahabeye sövme hakkında bir irtidattan

¹⁴ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 30-31.

¹⁵ “ ‘Bir’ anlamındaki Arapça *vâhidin haber* kelimesine muzaf kılınması (haberü'l-vâhid) veya sıfat tamlaması şeklinde kullanılmasıyla (haberün vâhidün) ortaya çıkmış olup “bir kişinin diğer bir kişiden naklettiği haber” demektir. Vâhid kelimesinin çoğulu olan âhâdla beraber bulunduğu ise (haberü'l-âhâd, ahbârü'l-âhâd) “birden fazla kişinin rivayet ettiği haber” anlamına gelir. Ancak bunlar, usul kitaplarında çoğunlukla birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılmakla beraber hadisin âhâd vasfını taşımasının onun her zaman haber-i vâhid olduğunu göstermeyeceği de söylenmektedir. Bundan dolayı hadisçiler, usulcüler ve fakihler tevâtür derecesine ulaşmayan bir haberi “âhâd haber” kabul ettikleri için haberi nakleden râvî sayısının bir, iki, üç veya daha fazla olması arasında fark yoktur. *Haber-i infirâd* da denilen haber-i vâhid Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadisler, sahâbe ve tâbiünden nakledilen haberler için kullanılmakla birlikte hadiste ve diğer İslâmî ilimlerde zikredildiğinde daha ziyade Resûl-i Ekrem’den rivayet edilen hadisler akla gelir. Hadis ilminde, haber-i vâhid için bu genel tarifin dışında özel olarak sahih ve hasen haberin tarifine denk tanım da yapılmaktadır. Buna göre haber-i vâhid, mütevâtür sünnetin dışında kalan ve Resûlullah’tan itibaren adalet ve zabt sıfatlarını taşıyan bir veya iki yahut tevâtür derecesine ulaşmayan sayıda sahâbenin, daha sonra tâbiünün ve tebeu’t-tâbiünün rivayet ettiği, metninde şâz ve illet bulunmayan ve zann-ı gâlib ile (râcih) sabit olan habere denir. Bir habere rivayet yollarının çoğalması sebebiyle “meşhur” denilse bile bu haber âhâd olmaktan çıkmaz.” Ayrıntı için bkz. Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, (İstanbul TDVİA 1996), 14: 349.

söz edilmediğine değinmiştir.¹⁶ Bu açıklamalardan sonra avamın dilinde Şeyhayn'e sövmenin küfre sebep olduğuna dair yaygın görüşe odaklanmış, bu minvalde tedavülde olan rivayetlerin kesinlikle ilmî bir değerinin bulunmadığını açıkça ifade etmiştir. Aslında bu nevi rivayetleri kendisinin görmediğini belirtmekten kaçınmamıştır. el-Kârî, bu rivayetlerin mevcut olsalar bile zahiriyle hükmetmeye elverişli olmadıklarına hükmetmiş ve tıpkı namaz kılmayan ve zekat vermeyenlere dair rivayet edilen hadisler misali tevil edilmeleri gerektiğini söylemiştir. Tevil yapılmaması ve her konuda rivayetlerin zahiriyle hükmedilmesi durumunda şer'î kaidelerin korunamayacağını, sıhhatli istidlallerin yapılamayacağını hatırlatmış ve özellikle Müslümanların tekfiri ve öldürülmeleri konusunda hataya düşüleceğini kaydetmiştir. Konuya dikkat çekmek için bir müftüye bir kişinin küfre geçtiğine dair doksan dokuz, İslamiyet'te kaldığına dair bir delil getirildiğinde, müftünün doksan dokuz delile değil, kişinin Müslüman olduğunu gösteren bir delile uyması gerektiği şeklinde bir örnek vermiştir. Zira müftünün bir hayatı kurtararak yapacağı hata, o hayatı yok etme hatasından ehvendir. Şeyhayn hakkında sövmenin küfrü gerektirdiğine dair avam arasındaki yaygın kanaatin bazı fetva kitaplarında rastlanmasına da

¹⁶ “Ehl-i sünnet âlimlerinin haber-i vâhid konusundaki görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür: Mâtürîdiyye'nin kuruluşuna öncülük eden Ebû Hanîfe, Kur'an'a aykırı bilgiler ve hükümler ihtiva eden âhâd haberlerin reddedilmesi gerektiğini söylemiştir. Zira Hz. Peygamber'in Kur'an'a ve akla aykırı bir beyanda bulunması imkânsızdır. Bu temel ilkeyi kabul etmek peygamberi tasdik etmenin bir gereğidir. Ayrıca Kur'an'a ve akla aykırı olan haber-i vâhidin reddedilmesi Resûl-i Ekrem'i yalanlamak anlamına gelmeyip ona bu isnadı yapan kişinin sözünün kabul edilmemesi demektir. Böyle bir davranış, Hz. Peygamber'i Kur'an'a muhalif davranmış gibi göstermekten tenzih etmek için de gereklidir. Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini sistemleştiren Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, haber-i vâhidin Resûl-i Ekrem'den gelen gerçekleri mütevâtir gibi belgeleyemediğini söyledikten sonra râvilerin durumlarının incelenmesi, haberin açık naslarla karşılaştırılıp muhtevasının değerlendirilmesi gibi ilmî faaliyetlerin yürütülmesi neticesinde ortaya çıkacak kanaatle hareket edilebileceğini belirtmiş, fakat bütün bunlara rağmen bu tür haberlerin gerçeği tam yansıtmayacağını ilke olarak benimsenmesini istemiştir (Kitâbü't-Tevhîd, s. 9). Ebû'l-Muîn en-Nesefî ise kabir azabı gibi âhiret hallerine dair âhâd haberlerin yaygınlık kazandığı için istidlâlî ilim ifade ettiğini kabul etmiştir. Son dönem kelâm âlimlerinden İzmirli İsmail Hakkı haber-i vâhidî, ilk üç asırda güvenilir fakat tevâtür derecesinin altındaki râviler tarafından nakledildiği halde daha sonraki asırlarda yaygınlık kazanan hadisler anlamında kullanmış ve bunlardan sahih kabul edilenlerin sadece zannî bilgi ifade ettiğinden akaid konularını kanıtlamak için kesin bir delil teşkil edemeyeceğini söylemiştir (Yeni İlm-i Kelâm, I, 30). Ancak aynı dönemde yaşayan Elmalılı Muhammed Hamdi gibi âlimler âhâd hadisleri akaid konularında da kesin delil olarak kullanmışlardır.” Ayrıntı için bkz., Yusuf Şevki Yavuz, “Haber-i Vâhid/Kelâm”, *DİA*, (İstanbul TDVİA 1996), 14: 353.

değinen el-Kârî, tahkik ehli olmayanların meçhul kişilerden yaptıkları ve onlara dayandırdıkları fetvaların doğru olmadığını altını çizmiştir.¹⁷

3.1. Hanefî Mezhebinde Sahabeye Sövmenin Hükümü ve Bu Konudaki Rivayetlere el-Kârî'nin Bakışı

el-Kârî, Ebû Hanife'nin ve Hanefî mezhebi ulemasının görüşünün yukarıda açıklandığı yönde olduğunu belirtmiş ve bunun haricinde fikir ileri sürenler olduğunu, onlar gibi kendinin de görüş bildirebileceğini, buna hakkı olduğunu ifade etmiştir. Mevzuya bahis görüşlerin ne zannî ne de kat'î olduğunu, kitap ve sünnetten alınmadığını, Ebû Hanife'nin *Fıkhu'l-Ekber*'indeki görüşlerinin yanı sıra İmam Malik, Ahmed b. Hanbel, İmam Şafî ve mütekellimlerin 'kıble ehli tekfir edilemez' görüşleriyle çeliştiğini açıkça serdetmiştir.¹⁸

Daha sonra bu tezini delillendirmek için ulemanın önde gelen kişilerin görüşlerini ve bir takım hadisleri nakletmiştir. Buna göre, Allame Teftazanî *Şerhu'l-Akâid*¹⁹ adlı eserinde sahabeye sövmenin küfür değil bid'at ve fık olduunu; Ebû Şekûr es-Salimî ise *Temhîd*²⁰ isimli eserinde sahabeye sövmenin küfür olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberden nakledilen bir hadiste peygamberlere sövmenin katli gerektirirken, sahabeye sövmenin değnek cezasını icap ettirdiği; bir başka hadisteyse ashaba sövenin Allah'ın, meleklerin ve insanların lanetine uğrayacağı nakledilmiştir.²¹

el-Kârî tam da burada Şeyhayn (Ebu Bekir ve Ömer) ve Hasaneyn (Hasan ve Hüseyin) ve dahi diğer sahabeleri teşmil ederek, bunlardan herhangi birine sövmenin küfre girme sebebi sayılamayacağını ifade etmiştir. Yaptığı açıklamalar ve getirdiği delillerden sonra bundan başka bir görüşü savunanın cahil olduğunu, akidesini düzeltmesi, taassubu bırakması gerektiğini belirtmiştir. el-Kârî, öne sürdüğü bu tezi çürütmek isteyenleri burhan meydanına davet etmiş ve her asırda bir müceddidin gönderileceğini müjde-

¹⁷ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 33-34.

¹⁸ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 34.

¹⁹ Sadeddin Mesud b. Ömer et-Teftazanî, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, (Beirut: Daru İhyaut Turasil Arabi, Tahkik: Ali Kemal), 1436/2014.

²⁰ Ebû Şekûr es-Salimî, *et-Temhîd fî Beyâni'r-Tevhîd*, (İstanbul: Diyanet Vakfı yay., Tahkik: Ömer Türkmen), 2017.

²¹ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 35.

leyen hadisi naklederek zımnen kendini işaret etmiştir. Akabinde Allah'a yemin ederek kitap ve sünnete vukufiyette kendinden daha âlim birini tanımış olsaydı her türlü zorluğa katlanıp ona uyacağını belirtmiş, ancak böyle birinin olmadığını ifade etmekten de kaçınmamıştır.²²

O halde sahabîlere sövmenin küfür sayıldığı; Ebû Bekir, Ömer ve diğer sahabeleri sevmenin imandan ve onlara buğzetmenin küfür olduğunu belirten mevcut rivayetlerin durumu nedir? el-Kârî bu soruya te'vil kapısını aralayarak cevap vermiştir. Burada küfürden kastın küfrân-ı nimet olduğunu, katli gerektiren hâl anlamında bir küfür olmadığını savunmuştur. Bu eylemlerin faillerinin uğrayacakları kötü sonu hatırlatmak açısından, hadislerde küfür ve benzeri ifadelerin yer aldığına değinen el-Kârî, başka hadislerle bunları açıklamaya çalışmıştır. Nitekim bu nevi hadislerin bir kısmında Müslüman birine sövmenin küfür değil ancak fasıklık sayılabileceğini belirterek, konuya ilişkin hadislerin tevil edilmeden zahiriyle değerlendirilmesini taassup olarak değerlendirmiştir.²³

Meseleyi taassup mecrasına getiren el-Kârî, eserinde içtimaî ve tarihsel bir açıklamaya da yer vermiştir. Kendi tecrübelerinden bazılarını paylaşan el-Kârî, Safavîlerin Tebriz havalisini ele geçişini ve kendi hocalarının içerisinde olduğu bazı şahısların öldürülüşünü aktardıktan sonra, Safavîlerin bu eğilimine sebep olanların Özbekler olduğuna dikkat çekmiştir. Anlatısında, Özbekler'in abdest alırken kollarını dirseklerden yukardan aşağı doğru yıkayan, ayaklarını yıkamak yerine mesheden veya secde ettiği yere taş koyanları gördüklerinde bunların Şîî olduğuna hükmedip öldürdüğüne; buna mukabil karşı tarafın, abdest alırken boynunu meshedip kulaklarını yıkayanları katlettiğine; Özbeklerin ellerini namaz esnasında bağlamayıp iki yana salanları öldürdüğüne, buna karşılık diğerlerinin namaz kılarken ellerini bağlayanları katlettiğine; Özbeklerin sahabeye söveni öldürdüğüne, diğerlerinin insanlara zorla sahabîlere kötü söz söyletmeye çalıştığına ve buna uymayanları katlettiğine yer vermiştir.²⁴

el-Kârî, yukarıda kısaca örneklendirdiği hadiselerin tarihsel arka planını çizmeye başlamış ve Emevîlerin sahabeye sövme adetin ilk uygulayıcıları olduğunu belirtmiştir. Nitekim bu hanedan hükmünün cari olduğu

²² el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 37-38.

²³ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 38-40.

²⁴ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 42-45.

dönemde Ali ve taraftarlarına minberlerden lanetler okutmaktaydı. Bu uygulama Emevîlerden Ömer b. Abdülaziz tarafından kaldırılmış ve yerine “Muhakkak Allah, adaleti, iyiliği ve akrabalara yardım etmeyi emreder; fahiş şeyleri, iğrenç şeyleri ve zulmü yasaklar. Size öğüt veriyor ki hatırlayasınız”²⁵ ayetinin okunmasını sağlamıştır.²⁶

Açıklanan tüm sövme uygulamaları ve onun neden olduğu fiillerin her biri el-Kârî'ye göre kitap ve sünnete hakkıyla uyulmaması sebebiyle gerçekleşmiştir. Sahabeye sövmenin en büyük günahlar arasında yer aldığını kabul eden müellif, icmaa göre birini öldürmenin hakeza büyük günahlardan olduğunu hatırlatmıştır.²⁷ Bu çerçevede Safavî devleti ile savaşmanın hükmünün fikhî mevzuatta nasıl konumlandırılacağı sorusu gündeme gelmektedir. el-Kârî, Safavîlerle savaş hususunda hiç tereddüt etmeden Horasan'ın daru'l-harb olmadığını belirterek net bir ifadeyle görüşünü dile getirmiştir. Üstelik Horasan sakinlerinin çoğunun Ehl-i Sünnet'ten olduğunu hatırlatmıştır. Şehirde Hanefîlerin Şafîîlerden çok olduğunu, Şiîlerinse azınlıkta olup askerî güçlerinin bulunduğunu hatırlatmıştır. Kalam ulemasının görüşüne göre Şia'nın İslam dairesi içerisinde addedildiğini belirten müellif, Şia'nın da kendi içerisinde fırkalara ayrıldığını, her bir fırkanın sahabeye sövmeyi meşrulaştırmadığını ifade etmiştir. Kendi hocalarından Atiyye el-Mekkî'den²⁸ aktardığına göre, adı geçen hocasının Haricîler içerisinde Allah'a yakınlaşmak için günde Ali'ye bin defa lanet edenleri gördüğü vaki olmuştur.²⁹ Bu şekilde bir karşılaştırmayla sadece Şiîlerin değil, birçok Müslüman güruhun tekfir edilmesi gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalınacağına altını çizmek istemiştir.

Bu çerçevede Özbeklerin Şiîlere karşı gerçekleştirdikleri katliamları, kadınlarına tecavüz edilmesinin din ile bağdaşmadığını savunan el-Kârî, bu fiillerin zahiren kâfirlerin bir Müslümana reva göreceği uygulamalar olduğunu belirtmiştir. Oysa Horasan daru'l-harb değil daru'l-bid'attir. el-Kârî, yine bir mukayeseye başvurarak Safavîlerin de aynı kötü fiilleri Ehl-i Sünnet'e yaptığını söylemiştir. Oysa her iki devletin uygulamaları da el-

²⁵ Nahl (16): 90.

²⁶ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 45.

²⁷ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 46.

²⁸ Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atiyye el-Mekkî el-Acemî (ö. 386/996) olmalıdır. Bkz., Bilal Saklan, “Ebû Tâlib el-Mekkî”, (İstanbul *TDVİA* 1994), 10: 239-240.

²⁹ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 49-50.

Kârî'ye göre çok yanlıştır. Nitekim bazı ulema, içerisinde binlerce kişinin yaşadığı küfür diyarında bir kale fethedildiğinde, buradaki insanlardan biri bile zimmet ehli ise bu insanları öldürmenin dinen caiz olmadığını belirtmiştir. Bu çerçevede müellifimiz her iki Müslüman grubun yaptıklarını İslam dışı uygulamalar olarak kabul etmiştir.³⁰

3.2. Rafizîler Ancak Zannî Delillerden Hareketle Öldürülebilir

Bunca delilden sonra el-Kârî, meseleyi öyle bir zemine taşımıştır ki adeta eserin başı ve sonu arasında bir kayma yaşanmıştır. Zira Rafizîlerin öldürülmesine dair her ne kadar kat'î delil bulunmasa da zannî delillerin mevcut olduğunu ve bununla amel edilebileceğini savunmuştur. Bu noktadan hareketle ilk yaptığı şey fetih suresinin 29. ayetini tefsir etmek olmuş ve ayeti dört halife için işaretler bulunduğundan hareketle onlar lehine tevîl etmiştir. Sonrasında ise içerisinde Rafizî ibaresinin yer aldığı bir takım âhâd hadislerle yer vermiştir. Hatırlanacağı üzere, akait meselelerinin âhâd hadislerle dayalı bina edilemeyeceğini kat'î bir şekilde savunan el-Kârî, meseleyi akait boyutundan çıkartmış, bu sahada zannî delillerin kullanılabilirliğini savunmuştur.³¹

Nitekim mevzuu sahabelerin efdaliyeti meselesine bağlayarak, efdaliyetin akidevî bir mesele olmadığını söylemiştir. Binaen aleyh, bu hususta İslam içerisinde birçok farklı görüş bulunmasının, aslında meselenin yakînî bir boyut taşımadığına delil olarak sunmuştur. Ayrıca ona göre bu bahiste öne sürülen rivayetlerin mahiyeti meselenin yakiniyat içerisinde değerlendirilmesine metodik olarak engel teşkil etmiştir. el-Kârî, üstelik böyle bir mevzuun takva ile ilişkili olduğunu ve bunun tespitinin insanlar tarafından mümkün olmadığını dile getirmiştir.³²

el-Kârî, bu açıklama akabinde tekrar Rafizîleri yeren hadislerle yer vermeye başlamıştır. Daha sonra her ne kadar bu hadislerin senetlerinin zayıf olduğunu kabul etmişse de her bir hadisin diğerini destekleyip hasen derecesine ulaştığını belirterek, Rafizîlere yönelik pratiklerin nasıl olması gerektiğine dair vereceği hükmüne zemin hazırlamıştır. Kitabın ilk bölümü diyebileceğimiz kısımdaki ifadeler ve argümanlarla çelişmemek için,

³⁰ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 50-52.

³¹ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 52-62.

³² el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 63-66.

sahabeye gerek Haricîlerden ve gerekse Rafizîlerden sövenlerin öldürülebileceğini dile getirmiş, ancak bunun şeriatın kat'î delilleri gereğince değil, fûru sayılan siyasetin örfüne göre yapılabileceğini savunmuştur. Üstelik bu şekilde Hanefi mezhebince Rafizîlerle savaşmanın ve onları öldürmenin delil getirilemeyeceğini iddia edenleri püskürttüğünü savunmuştur. Ancak bunun, Rafizîlerin kadın ve çocuklarına el sürülmeyeceği, esir edilen veya itaat altına alınanların öldürülemeyeceği kaydıyla yapılabileceğinin altını çizmiştir.³³

el-Kârî'nin *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz* adlı eseri bu kısımdan sonra Rafizîler ve onların öldürülmesine ilişkin meselelerden uzak kalmıştır. Müellifimiz, eserinde haset için özel bir başlık açarak kendisini kısıkananlara bir mesaj göndermiş gibidir. Zira eserin dibacesinde ilimden anlamayan insanların kendi meclisinden el etek çektiğini belirtmiştir. Burada o kadar açık olamasa da bu insanları kınamaya devam ettiğini düşünmek mümkün görünmektedir.³⁴ Daha sonra fesat zamanında uzlette kalmanın yapılacak en iyi iş olduğunu belirten el-Kârî, geçmiş insanlara sövmenin kişiyi adaletten düşürüp, mahkemede şahadetinin kabul edilmesine engel teşkil ettiğine dair fıkıh kitaplarından alıntılar yapmıştır.³⁵ Akabinde eserde Kemalpaşazade'nin yapmış olduğu ulemanın yedi dereceli tasnifi hakkında bilgi verilmiş; kadılar, müftüler ve hüküm verirken uymaları gereken bazı kurallar vb. konulara değinmiştir.³⁶ Eser bu bilgilerle son bulmuştur.

4. Ali el-Kârî'nin *Sülâletü'r-Risâle fî Zemmir-Revâfiz min Ehli'd-Delâle* Adlı Eseri

Ali el-Kârî'nin, yukarıda değindiğimiz *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz* eseri haricinde, Râfizî reddiyeleri olarak isimlendirebileceğimiz türe eklenebilecek *Selâletü'r-Risâle fî Zemmir-Revâfiz min Ehli'd-Delâle*³⁷ adlı bir başka telifi daha bulunmaktadır. Aslında bu esere *Şemmu'l-Avâriz*'in telhisi denilebilir. el-Kârî her iki eserinde *Selâletü'r-Risâle*'nin bir telhis olduğundan söz etmemişse de muhtevanın geneli, ele alınışı ve örneklen-

³³ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 66-68.

³⁴ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 88-93.

³⁵ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 93-111.

³⁶ el-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fî Zemmi'r-Revâfiz*, 111-139.

³⁷ Eser matbu olarak yayımlanmıştır, bkz., Ali b. Sultan el-Karî, *Sülâletü'r-Risâle fî Zemmir-Revâfiz min Ehli'd-Delâle*, (Amman: Daru Ammar, 1410/1990).

dirilmesinden durum çok açıkça bu yönde bir yorum yapmamıza elvermektedir. Eserlerde telif tarihleri belirtilmediğinden *Selâletü'r-Risâle*'nin *Şemmu'l-Avâriz*'in ilk hali olduğunu, el-Kârî'nin *Selâletü'r-Risâle*'yi genişlettiğini düşünmek de mümkündür.

O halde burada sorulması gereken müellifimizin neden böyle bir telhise ihtiyaç duyduğu, bir başka tabirle eserini özetleyerek neden yeniden ele aldığıdır. Bundan muradı muhtemelen eserin daha kolay okunmasını ve yaygınlaşmasını sağlamak olmalıdır. Zira telhis, dönemin şartları düşünüldüğünde, hem istinsahı hızlandırıyor, hem bu sayede tedavüle girip daha geniş bir kitleye ulaşmasını kolaylaştırıyordu. Hacimli bir esere mukabil iki varağı geçmeyen bir eserin istinsahı elbette daha ucuzdu; dolayısıyla toplumun çeşitli katmanlarına ulaşma olanağı artmaktaydı. Söz konusu durum müellif açısından düşünüldüğünde bazı avantajları bulunmaktaydı. Zira hacimli bir eserin müellifin kendisi tarafından telhis edilmesi, işaret edilen tedavüle girme bağlamında kolaylıklar sağlamaktaydı. Böylece müellifin, görüşlerinin hacimli bir eserin muhtevasının yaygınlaşmasının oranından daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabildiğini düşünebiliriz.

Ancak *Selâletü'r-Risâle*'nin *Şemmu'l-Avâriz*'in ilk hali olduğunu kabul edecek olursak bu cevabın işlevsel bir niteliği kalmayacaktır. Böyle bir durum söz konusuysa, bazı gerekçelerle müellifin eserini genişletme ihtiyacı duyduğu düşünülebilir. Belki esere daha kapsamlı bir nitelik kazandırılmasının başlıca nedeni müellifin *Şemmu'l-Avâriz*'de belirttiği gibi, Rafizîler hakkında görüşlerinden dolayı kendisine getirilen eleştiriler ve akabinde bunun bir neticesi olarak sohbet meclislerinin boykot edilmesidir. el-Kârî'nin söz konusu ulemayı eleştirmesinden ve meseleyi anlamadıklarından hareketle boykotçular diye tanımlayabileceğimiz zümrenin ilmiye sınıfından olduğunu düşünebiliriz. Binaen aleyh müellifimizin *Sülâletü'r-Risâle*'yi daha kapsamlı bir esere dönüştürüp, kendi delillerini detaylandırdığı akla gelmektedir.

Yukarıda Ali el-Kârî'nin *Şemmu'l-Avâriz* unvanlı eserini irdeledikten bu açıklamalardan sonra, *Selâletü'r-Risâle* isimli risalesinin evvela tercümesini burada zikredip akabinde diğer eserle fark ve benzerliklerini irdelemeye çalışacağız. Bundan önce, mevzuya bahis risalenin muhtelif bazı yazma nüshalarının künyelerinin verilmesi yerinde olacaktır.

1. 000298 Süleymaniye Damad İbrahim, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle. / Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 280-282 vr.
2. 003524 Süleymaniye Esad Efendi, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle. / Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 88-90 vr.
3. 005332 Süleymaniye Fatih, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Ravâfid min Ehli'd-Dalâle. / Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 97-99 vr.
4. 000251 Süleymaniye H. Hüsnü Paşa Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Ravâfid min Ehli'd-Dalâle, [y.y.] : Yazma, [t.y.] 192-194 vr.
5. 001439 Süleymaniye Hamidiye, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle. [y.y.] : Yazma, [t.y.] 244-246 vr.
6. 001201 Süleymaniye Reisülküttab, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle. [y.y.] : Yazma, [t.y.] 161-162 vr.
7. 001146 Süleymaniye, Reisülküttab, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'l-Revâfid min Ehli'd-Dalâle, [y.y.] : Yazma, [t.y.] 251-252 vr.
8. 004978 Nurosmaniye, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle. / Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 1 c. (188-189 vr.)
9. Suud Kraliyet Üniversitesi Yazmalar Bölümü, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle. /Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, , 1486/1.

Bizim burada esas aldığımız nüsha Nurosmaniye nüshasıdır. Risale iki varak, üç sahifeden müteşekkil olup eserin ilk sahifesinde başlığı kırmızı mürekkeple *Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Ravâfiz min Ehli'd-Dalâle* şeklinde yazılmıştır. İlk iki sahife eserle ilgilidir ve her biri 27 satırı ihtiva etmektedir. Üçüncü sahifenin ise 17 satırı eserden olup sonrasında müellifinin bir başka eseri olan *es-Sani'atu's-Şerife fi Tahkiki'l-Buk'ati's-Şerife* başlamaktadır. Eser ham okunaklı bir yazıyla yazılmış hem de maddi bir yıpranmaya uğramadığından tam olarak tercüme edilebilmiştir. Aşağıda Arapça telif edilmiş bu eserin tercümesi yazma sahifeleri gösterilerek verilmiş, sonrasında değerlendirilmiştir.

5. Sülâletü'r-Risâle fî Zemmi'r-Ravâfız min Ehli'd-Dalâle Adlı Eserin Tercümesi

Sahife: 188b

Sülâletü'r-Risâle fî Zemmi'r-Ravâfız min Ehli'd-Dalâle

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

Tüm övgüler tek olan Allah'a mahsustur. O'nu elçisine ve akabinde elçinin ashabına, taraftar ve askerlerine selam olsun. Ba'dehu: Bu (eser) Selâletü'r-Risâle fî Zemmi'r-Rev'afız min Ehli'd-Delâle (adlı risale)dir. İçerisinde nezdinde sabit olan bazı deliller bulunmaktadır. Öncelikle (şunu) bil ki; her şeyden münezzeş şanı yüce Allah (Kur'ân'da) sahabe hakkında "Allah onlardan razıdır, onlar da Allah'tan razıdırlar"³⁸ buyurmuştur. (Hz. Peygamber de) "kim ashabıma söverse Allah'ın, tüm meleklerinin ve insanların laneti onun üzerine olsun; her kim onların (hukukunu) muhafaza ederse ben de onu kıyamet gününde muhafaza ederim." buyurmuştur. Bu (hadis)i İbni Asakir, Cabir'den; Taberanî ise İbni Abbas'tan rivayet etmiştir. İnsanlardan her hangi birine sövmek yasaklanmış iken Allah'ın razı olduğu kişilere (sövmek yasak olmaz mı?) Ulemanın büyükleri Yezid, Haccac ve onlar gibileri hakkında şekavet ehline lanet etmeyi men etmiştir. Bunun yanı sıra "şeytana sövmeyin onun şerrinden Allah'a sığının" şeklinde hadis varit olmuştur. İkinci olarak (bil ki;) Şeyhayn'e³⁹ sövmek Kur'ân, sünnet, icma ve kıyas gereğince küfrü gerektirmez. Kitap (Kur'ân)daki (delile gelince) nitekim Allahu Teâla buyurmuştur ki "Allah kendisine ortak koşmayı affetmez. Bundan başka her şeyi, istediğine bağışlar."⁴⁰ Hanbeli ulemanın büyüklerinden olan İbni Teymiye 'Ashabıma sövmek bağışlanmayacak bir günahdır' hadisi peygambere yalan (isnat)tır. Nitekim Allahu Teâlâ "Allah kendisine ortak koşmayı affetmez. Bundan başka her şeyi, istediğine bağışlar" buyurmuştur.' demektedir. (Sövcününün küfrü mevzuunun küfrü gerektirmediğinin) sünnetteki (delili) ise, neredeyse mütevatir kabul olabilecek bir hadiste geçmektedir. "Müs-

³⁸ Beyyine (98): 8. Ayetin tamamının meali şu şekildedir: "Rableri katındaki mükâfatları, içlerinde ebedî olarak kalacakları, altlarında nehirler akan ikamet Cennetleridir. Allah onlardan razıdır, onlar da Allah'tan razıdırlar. İşte bu mükâfat, Rabbinin büyüklüğüne karşı ürperenler içindir."

³⁹ İki şeyh anlamında Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer için kullanılmaktadır.

⁴⁰ Nisâ (4): 48

lüman birine küfür etmek fisk, onu öldürmek ise küfürdür/kâfirliktir.” Bu (hadisi) Buhari ve Müslim ve başkaları rivayet etmiştir. Bu (bağlamda) Taberanî'nin Hz. Ali'den -Allah ondan razı olsun- rivayeti bulunmaktadır. “Her kim peygamberlere söverse öldürünüz, ashabıma söveniyse dövünüz.” Aynı şekilde Kadı İyaz da kendi senediyle bu hadisi rivayet etmiştir. Hâkim'in ve Beyhakî Sünen'inde de sahih kabul ettiği Ebû Davud'un bir başka rivayetinde Ebû Berze el-Eslemî'den şu şekilde rivayet etmiştir: “Ebû Berze el-Eslemî dedi ki: Bir gün Ebû Bekir es-Sıddık -Allah ondan razı olsun- yanında oturmaktaydım. (Ebû Bekir) Müslümanlardan olan bir adama öfkeleni.” Nesaî ise şöyle rivayet etmiştir: “Ebû Bekir'in yanına gittiğimde bir adam ona ağır sözler söylemekteydi; o da ona cevap verdi. Ebû Berze dedi ki: Ben de ey Allah resulünün halifesi! Sana sövme-si nedeniyle onun boynunu vurmam için bana izin ver.” Şifa adlı eserde bir grup ulemadan şu aktarılmıştır: Bir adam Ebû Bekir'e sövmüş, (Ebû Berze'nin o adamı öldürmek için izin istemesi ardından Ebû Bekir ona cevaben) otur. Bu (isteğin) ancak Resulullah'a (sövülmesi) için (geçerlidir, demiştir.) Yani diğer peygamber kardeşleri gibidir; (Onlar için geçerli olan hüküm ona sövülmesi durumunda da geçerlidir.) Kadı (İyaz) demiştir ki, “bu hükmünde kimse ona (Ebû Bekir'e) muhalefet etmemiştir. Bu nedenle Ömer b. Abdülaziz, Ömer'e -Allah ondan razı olsun- söven birinin öldürülmesi hususunda kendisiyle istişare için mektup yazan Kufe amiline yazdığı (emirnamede, bu hususta) Resulullah'a sövmeyen birinin insanlardan birine sövmesi nedeniyle öldürülemeyeceğini bildirdi. Resulullah'a söveninse kanı helaldir.”

Sahife: 188a

Yani icma ile bu durum sabittir. Zira (bu eylemiyle) kati bir şekilde dinden çıkmaktadır. (Kadı İyaz)'ın söylediğini ulemanın Resulullah'ın (hadislerinden) tahriç ettikleri de tasrih etmektedir. Buna göre Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna inanan birinin kanı dökülemez. Şu üç kişi hariç; ihtiyar zinakar, kısasa tabi olan kişi, mürtet olup toplumdandan ayrılan. İcmada (bu husustaki delile gelince), ashaptan ve de tabiinden Şeyhayn'e söven kişinin küfrüne ve söven kişinin öldürüleceğine dair herhangi bir şey varit olmamıştır. Eimme-yi selâse⁴¹ bu durumdaki

⁴¹ Hanefi Mezhebine dâir meselelerin geçtiği kitaplarda Eimme-i Selâse'den maksad; İmâm-ı A'zam ile iki talebesi olan İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Ebu Yusuf'dur.

kişinin kâfir olmadığı ve öldürülemeyeceği hususunda ittifak etmiştir. [Ebû Hanîfe ve]⁴² Ebû Yusuf'un sahih görüşüne göre Hattâbîler⁴³ hariç, Haricî ve Rafîzî ehlinin şehadeti geçerlidir. Ebû Yusuf'tan (nakledilen bir görüşe göre) sahabeden teberrî eden kimsenin şehadeti makbul, onlara sebbeden kişinin ise adaleti batıldır. Metin yazarları ve onların şârihleri sahabeye sebbettiği ortaya çıkan kişinin fıskı, (sebbettiğini) saklayanın aksine ortaya çıkmış olduğundan, şehadeti kabul edilmez. Mecma' u'l-Ma'nâ'nın şerhinde selefe açıkça sebbedenin fıskı ortaya çıktığından icma ile şehadetinin kabul edilmeyeceği (belirtilmiştir); (sebbettiğini) gizleyen kişinin bu hali gizli kaldığından o bu hükmün dışındadır. Hülâsa'da zikredilen şeyheyne sebbedenin küfrüne dair (görüş) ise yukarıda aktarılan cumhurun görüşüne ters düşen şaz bir rivayettir. Bu hususta imamlarımızdan ne makbul bir nakil, ne bir nakledilmiş delillendirme ve ne de mevzunun şeyheyne münhasır olduğunu bildiren bir makul bir görüş bulunmaktadır. Ahmed ve Hakim'in Müstedrek'inde Ümmü Seleme'den rivayet edilen "Ali'ye sebbeden bana sebbetmiştir ve bana sebbeden de Allah'a sebbetmiştir" şeklinde rivayet edilen hadis de bulunmaktadır.⁴⁴ Ayrıca Mecmû'u'n-Nevâzil'de "Eğer biri şeyheyne sebbettiğinden veya lanet ettiğinden dolayı öldürülürse onun için kısas gerekmez, çünkü o kâfirdir ve söyledikleri peygamber sallallahu aleyhi ve selleme gitmektedir" (şeklindeki görüş ise) anlaşılacağı üzere sözün sahibinden uzak, nadir ve yukarıda geçen birçok rivayete aykırı; metinleri ve onların meşhur şerhlerini nakzeden bir rivayettir. Evet, zikrettiği talil, medhûl-i gayr-i ma'kûl (مدخول غير معقول) olmakla birlikte, Nebî'inin ashabından oldukları için ikisine sebbedilirse (bu sebebetme eylemi) küfür (sebebi)dir. Aynı şekilde Ali, Ayşe gibi ikisi dışındakilere ve benzerlerine de (sebbetmek küfürdür). Hatta icmâen bir Müslümana İslamiyet'inden dolayı sebbetme, tıpkı kasten onu öldürmek küfür olduğu gibi (bu da) küfürdür. Kıyas açısından ise, Ebû Hanîfe'nin Fıkhü'l-Ekber'de zikrettiği usul tüm mütekellimlerininkine muvafıktır. (O da şudur): Bir günahattan dolayı kible ehlinen kimse tekfir edilemez. Bu (Rafîzîlerin) kible ehli olduklarında şüphe yoktur. Enes'ten merfu şekilde varid olduğuna göre, "üç şey imanın aslındandır; Lâ ilâhe illallâh diyen kişin(in canına kastetmekten) el çek-

⁴² Bazı nüshalarda bu şekildedir.

⁴³ Ebû'l-Hattâb el-Esedî (ö. 138/755 [?]) tarafından kurulan aşırı Şii fırkası. Bkz., Hasan Onat, "Hattabiyye", (İstanbul TDVİA 1997), 14: 492-493.

⁴⁴ el-Kârî'nin u hadisi zikretmesinin nedeni durumun Şeyheyne münhasır olmadığını göstermektir.

mek, günah eyleminden dolayı onu tekfir etmemek, onu İslam (dairesinden) çıkarmamak.” (Bu) hadisle amel ederek (biz böyle birini) tekfir etmez ve İslam’dan çıkarmayız. Birinci fıkrada Haricîlere ve Rafizîlere, ikinci fırkada ise Mu’tezile’ye cevap verildi. Furû’a göre, Ehlisünnet velcemaat’in ittifak ettiği göre

Sahife 189b

Bir Müslüman’ı öldüren (Müslüman kişi) kâfir olmaz, buna göre evla olan sebbedenin de küfrüne hükmedilmemesidir. (Nitekim Ehlisünnet uleması) Osman’ın, Ali’nin ve Hüseyin’in katillerinin küfre düşmedikleri hususunda icmâ etmiştir. (Öyle ki öldürülenler), aralarında arınmış seyyidler ve müttaki âlimler bulunan peygamber sahabesi ve tabiinden yüz yirmi bin kişiyi öldüren Haccac hakkında Ehlisünnet (uleması)ndan hiç kimse onun küfrünü dile getirmemiştir. İtimat edilmesi (gereken görüş) Allâme Tefâtânî’nin el-Mu’teke’de zikrettiği gibi, sahabeye sebbetmenin fık ve bidat olduğudur. Onun bu görüşünü Sühreverdî’nin hatırlatması desteklemektedir: Ali ve Muaviye düşmanlık üzere savaştı. İki grup birbirine sebbetmekteydi. Onlardan biri diğerinin küfrüne hükmetmemiştir. Günahları kendi boyunlarından, onardan gördüğünüz cahillere ve sebbedenlere bakıp hiç kimseyi tekfir etmeyin. Mültekât’ta⁴⁵ belirtildiği üzere; Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve Züfer demişlerdir ki, birinin bizlerin görüşlerimizi nereden söylediğimizi bilmeden onlar ile fetva vermesi caiz değildir. Mukallidin müçtehidin görüşüyle (bu şekilde bilgisizce) delilini bilmeden fetva vermesi caiz değilken, kendi görüşüyle ve delil getirmeksizin fetva vermesi nasıl olabilir. Üstelik kitap ve sünnette mevcut deliller verdiği fetvaya muarız durumdadır. İbni Asakir’in Ali’den rivayet ettiğine göre, her kim ilmi olmaksızın bilgisizce fetva verirse sema ve arz meleklerinin laneti onun üzerine olur. Aynı şekilde ulemamız demiştir ki, bir kimsenin küfrüne (delil olarak) doksan dokuz rivayet mevcutsa ve bir rivayet de onun İslamiyet’ine dair (delil teşkil ediyorsa) müftünün bu bir rivayete göre amel etmesi gerekmektedir. Zira müminin hayatta kalıp kurtulmasına yönelik hatası, onun (ölümüne sebep olacak) had ve kısas hatasından daha hayırlıdır. Noksanlıklardan

⁴⁵ İmam Nasıreddin Ebi’l-Kasım Muhammed b. Yusuf el-Huseynî es-Semerkanî, *el-Multekât fî Fetâveyle’l-Hanefiyye*, Tahkik: Mahmud Nassar-Seyyid Yusuf Ahmed, (Beyrut: Darul Kutubul İlmîyye, 2000/1420).

münezzeh olan Allah bizleri zellelerden korusun ve ecelimizin son bulduğu anda sonumuzu güzel kılsın. Muhammed'e o'nun ehlibeyt ve ashabına Allah'ın salatı olsun.

Eserde ilk olarak sahabeye sövmenin yanlış olduğuna değinerek bir giriş yapılmıştır. Benzer bir giriş *Şemmu'l-Avâriz*'da da bulunmaktadır. el-Kârî, sonrasında sahabeye sövmenin kişiyi küfre sokmayacağını belirtmiştir. Akabinde *Şemmu'l-Avâriz*'da olduğu gibi, Kur'ân ayetlerinden ve senetlerinin sahih olduğunu belirttiği hadislerle iddiasını kanıtlamaya girişmiştir. Bu delilleri icmadan getirdiği delillerle de pekiştirmeye çalışmıştır. Mevzuun bağlamını ulemanın görüşlerine yer vererek ayet ve hadis metinlerinin dışına taşımış, tezinin cumhurun görüşünden başka bir görüş olmadığını belirtmiştir. Buna göre Şeyhayn'e sebbedenin küfrüne dair ileri sürülen hadis ve görüşler, cumhurun çıkarımlarıyla bağdaşmadığı için kabul edilemez diyen müellif, bu görüşe ters düşen rivayetlerin şaz rivayet olduğuna hükmetmiştir.

6. Sonuç

el-Kârî her iki eserinde *Sülâletü'r-Risâle*'nin bir telhis olduğundan söz etmemişse de muhtevanın geneli, ele alınışı ve örneklendirilmesinden durum bu yönde bir yorum yapmamıza elvermektedir. Eserlerde telif tarihleri belirtilmediğinden *Sülâletü'r-Risâle*'nin *Şemmu'l-Avâriz*'in ilk hali olduğunu, el-Kârî'nin *Selâletü'r-Risâle*'yi genişlettiğini düşünmek de mümkündür. Bunun yanı sıra *Şemmu'l-Avâriz*'i yazdıktan sonra mevzuya bahis konu hakkındaki görüşlerinin daha çok insan tarafından bilinmesi için *Selâletü'r-Risâle*'yi kaleme almış olabilir.

el-Kârî makaleye konu edilen her iki eserinde Rafizî olarak tanımladığı Safavî Şîîlerinin tekfir edilemeyeceğini fıkıh metodolojisi açısından değerlendirmiştir. Her iki telifindeki görüşü Rafizîlerin ehli kible sayıldığı, fıkıh kaynaklarından hareketle İslam dairesi içerisinde yer alan ehli kibleden sayıldıkları ve tekfir edilemeyecekleri, kanlarının Müslümanlar tarafından dökülemeyeceği şeklindedir. Ancak *Şemmu'l-Avâriz*'da zanni delillerle Rafizîlerin katledilebileceğini ifade etmiştir. Bu minvalde el-Kârî zanni delilleri adı geçen eserinde zikretmiş ve Rafizîlerden sahabeye sövenlerin öldürülebileceğini dile getirmiştir. Bu görüşü beyan ederken bunun şeriatın kat'î delilleri gereğince değil, zannî delilleri gereğince fur-

ruattan sayılan siyasetin örfüne göre yapılabileceğini savunmuştur. Dolayısıyla Rafizîler tekfir edilmeksizin fikhî metodolojiyle uyumlu hale getirilen siyaset ve örfün kaidelerince öldürülebilmektedir. el-Kârî bu şekilde meseleyi zannî metodolojinin uygulanabilir olduğu fikhî sahasına taşımış, kat'î delillerin cari olduğu akaid dairesinden çıkarmıştır.

Ali el-Kârî *Şemmu'l-Avâriz*'da zannî delillere göre Rafizîlerin öldürülebileceğini söylemekteyse de *Sülâletü'r-Risâle*'de bu görüşe yer vermemiştir. Bu çerçevede onun boykot çevresince kendine yapılan mahalle baskısı nedeniyle *Sülâletü'r-Risâle*'de yer vermediği görüşlere *Şemmu'l-Avâriz*'da yer verdiğini düşündürecek şüphelere sahip olmaktayız. Durum gerçekten böyleyse, *Şemmu'l-Avâriz*'ın sonradan yazıldığı kesinleşmektedir. Ancak bundan daha önemlisi el-Kârî'nin çelişik görüşlerindeki tutarsızlığı nasıl anlamamız gerektiğidir. *Selâletü'r-Risâle*'de yer vermediği zannî delillere dayanarak Rafizîlerin öldürülebileceğine yönelik görüşü gerçekten kendine ait olarak mı aktarmıştır?

Zira her iki eserin merkezinde yer alan ana tema birinin Müslüman olduğuna hükmedilmişse onun tekfir edilip öldürülemeyeceğidir. Aslında el-Kârî'nin zannî delilleri, boykotçuların “kat'î delil” olarak sundukları argümanlar ile aynıydı. el-Kârî, onların “kat'î delillerini” eserinde “zannî delile” dönüştürmüş oldu. Bu şekilde belki siyasal ve sosyolojik bazı çinkelerini bertaraf etmiş oldu. Ayrıca icmaın Şia'nın Müslümanlığına hükmettiğini ve bir Müslümanın da öldürülmeyeceğini savunduğu halde, bunu açıkladıktan sonra *Şemmu'l-Avâriz*'da onların öldürülebileceğini savunarak boykotçuların meseleyi ele alışlarını gözden geçirmeleri gerektiğini hatırlatmış olabilir. Binâen aleyh, hiç bir şeyden haberi olmayan kadın, çocuk ve sıradan insanların meselenin dışında tutulmasını istemiştir.

el-Kârî, Şii Safavîler kadar Sünnî Özbeklerin uygulamalarını eleştirmiştir. Muhtemelen daha kapsamlı yazılması hasebiyle müellifin *Şemmu'l-Avâriz*'da yer verdiği otobiyografik içtimaî gözlemler ve deneyimler bu hususta önemli malumatı ihtiva etmektedir. Topraklarına kaçtığı ve orada yaşadığı Osmanlı yönetiminin, Safavî Şiiilerinin yurdunu neden daru'l-harb ilan ettiği ve icmaa göre Müslüman addedilen kişileri öldürdüğünü görmezden gelip susmasının ardında önem arz eden bir şey vardır.

Kanaatimce el-Kârî ilim meclislerinde dile getirip savunduğu görüşleri *Sülâletü'r-Risâle*'de derledi. Ancak sonrasında boykotun gerçekleşmesi nedeniyle içinde yaşadığı içtimaî doku ve siyasa, onu yanlış anlayabileceği

zemine kaymaya başladı. Bu kayma kendisini temize çıkaracak bir girişime sevk etti. Yeni bir eser kaleme alarak *Sülâletü'r-Risâle*'de savunduğu görüşü daha geniş bir şekilde eserin ilk bölümünde ele aldı ve temellendirdi; ikinci bölümde ise kırıldığını düşündüğü fay hatlarını yerine oturtmaya çalıştı.

Kaynakça

Arıkan, Adem. “Osmanlı Kadısı/Müderriisi Maruf b. Ahmed'in İmâmiye Şîasına Eleştirileri”, *Marife* 8, no. 3, (Kış 2008): 331-348.

Can, Ali. “Aliyyü'l-Kârî'nin *Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân* Adlı Tefsirinde Besmele Yorumu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, no. 2 (2012): 37-66.

Ertürk, Mustafa. “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14: 349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Karataş, Ahmet. “Aliyyul-Kârinin el-Mulemma' Şerhu'n-Na'ti'l-Murassa' Adlı Arapça Risalesinin Tercüme ve Şerhi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 17, no. 37 (2016): 147-197.

el-Kârî, Ali b. Sultan, 004978 Nurosmaniye, Arapça, *Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle*. / Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 1 c. (188-189 vr.)

el-Kârî, Ali b. Sultan, Suud Kraliyet Üniversitesi Yazmalar Bölümü, Arapça, *Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle*. /Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, 1486/1.

el-Kârî, Ali b. Sultan, *Şemmu'l-Avârız fi Zemmi'r-Revâfiz*, Kahire: Merkezu Furkan li-Dirasat İslamiyye, 1425/2004.

el-Kârî, Ali b. Sultan, *Selâletü'r-Risâle fi Zemmir-Revâfiz min Ehli'd-Delâle*, Amman: Daru Ammar, 1410/1990.

el-Kârî, Ali b. Sultan, *Hâmişi Nesîmu'r-Riyâz fi Şerhi'ş-Şifâu'l-Kâdi İyâz ve bi-Hâmişihî Şerhu'ş-Şifâ*, Beyrut: Darul Kutubul Arabi, 1327.

Kohlberg, Etan. “İmâmiyye Şiası Geleneğinde “Râfîzî” Terimi” çev. Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları* 2, no. 2 (2004): 117-124.

Onat, Hasan, “Hattabiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16: 492-493. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Öz, Mustafa, “Rafıziler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34: 396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özel, Ahmet, “Ali el-Kari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

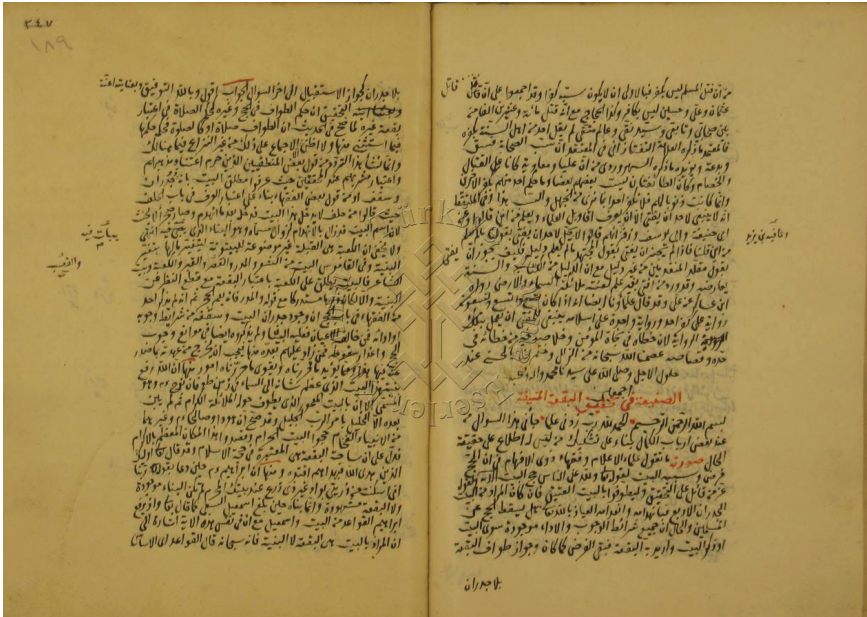
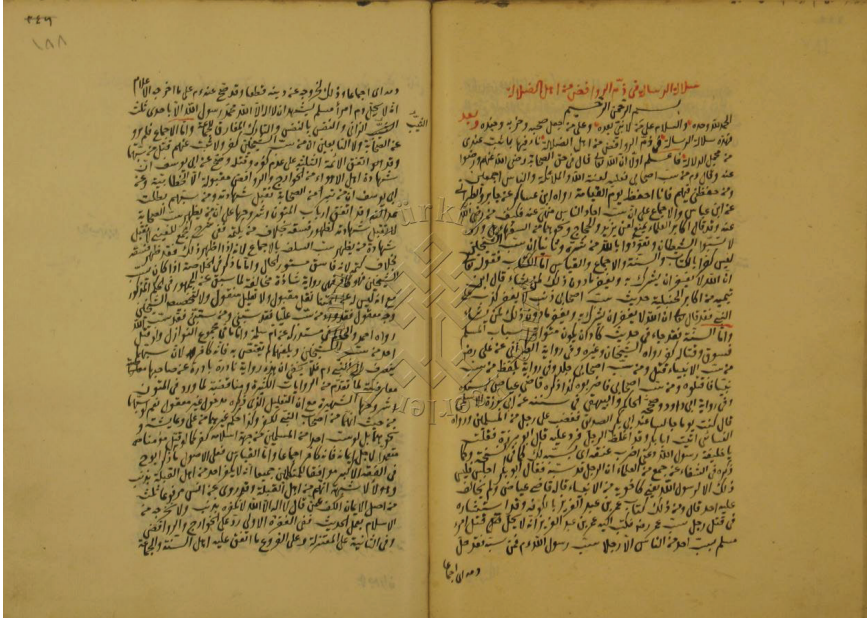
Saklan, Bilal, “Ebû Tâlib el-Mekki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10: 239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

es-Salimî, Ebu’ş-Şekûr, *et-Temhîd fî Beyâni’t-Tevhîd*, (Tahkik: Ömer Türkmen), İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

et-Teftâzânî, Sadeddin Mesud b. Ömer, *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye*, (Tahkik: Ali Kemal), Bayrut: Daru İhyaut Turasil Arabi, 1436/2014.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Haber-i Vâhid/Kelam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 352-355, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Ek-1: Nurosmaniye, Arappa, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle. / Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, [t.y.] 1 c. (188-189 vr.) Demirbaş Numarası:004978.

Ek-2: Suud Kraliyet Üniversitesi Yazmalar Bölümü, Arapça, Sülâletü'r-Risâle fi Zemmi'r-Revâfid min Ehli'd-Dalâle. /Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kari. -- [y.y.] : Yazma, Demirbaş Numarası: 1486/1.

